

VÜSALƏ ƏLİYEVƏ
AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun aspirantı
e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

MÖVZU: MUĞAN-LƏNKƏRAN BÖLGƏSİ 1917-1920-Cİ İLLƏRDƏ (TARIXŞÜNASLIQ MƏSƏLƏLƏRİ)

Açar sözlər : Muğan-Lənkəran bölgəsi, AXC, ağ qvardiyaçı

Ключевые слова: Mughan – Lankaran regions , Azerbaijan National Republic

Keywords: Муган-Ленкоранский район , Азербайджанской Демократической Республики ,

1918-1920-ci illərdə Azərbaycanın Muğan-Lənkəran bölgəsində baş vermiş hadisələrin tarixşünaslıqda əksi proseslərin özəyinin öyrənilməsi və reallıqların üzə çıxarılmasına bilavasitə təsir edir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, 1918-1920-ci illəri dövrü kifayət qədər tarixşünaslıq bazasına malikdir. Lakin tarixşünaslıqda göstərilən tarixi dövrdə baş vermiş hadisə və proseslərə münasibət heç də yekcins olmamışdır. Çünki Sovet quruluşunun mövcudluğu ərzində formalaşmış tarixşünaslıqda bütün məsələlər sinfi antoqonizm kontekstindən tədqiq edilmişdir. Kommunist ideologiyasının tələblərinə zidd olan bütün görüşlər kəskin tənqiddə uğradılmışdır. Muğan-Lənkəran bölgəsindəki proseslərə də Sovet tarixşünaslığında ideoloji görüşlərin təsiri ilə münasibət göstərilmişdir. Bəlli olduğu kimi 1918-ci ildə yaranan Azərbaycan Xalq Jümhuriyyəti uzun bir dövr ərzində mövcudluğunu itirən dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Müstəqilliyin elan edilməsindən sonra, Azərbaycan dövlətinin başlıca vəzifəsi isə ərazi bütövlüyünə nail olmaq idi. Azərbaycanı müxtəlif qüvvələrin təsiri ilə seperat hərəkətlər bürümüşdü. Seperatçılıq isə öz növbəsində Azərbaycan dövlətinin müqəddəratını pis sonluqla nəticələndirə bilərdi. Ərazi bütövlüyünün bərpası istiqamətində atılan addımlardan biri də Muğan-Lənkəran bölgəsinin üzərində suverenliyin təbiiqi idi. Burada həm ağ qvardiyaçı qüvvələr, həmçinin Sovet Rusiyasının təsiri altında olan bolşeviklər Azərbaycan dövlətçiliyinin maraqlarının əksinə olaraq fəaliyyət göstərirdilər.

Qeyd olunmalıdır ki, Sovet tarixşünaslığında Muğan-Lənkəran bölgəsində (1918-20) baş verən hadisələrdə iki günahkar vardır. Onlardan birincisi «Xalq iradəsini boğmaq istəyən» AXC müsavət hökuməti ikincisi isə Rusiyanın monoarxik quruluşunu bərpa etmək istəyən ağ qvardiyaçı qüvvələrdir.

Sovet tarixçiləri tədqiq olunan dövr ərzində bölgədə bolşeviklərin fəaliyyətini xalqın mənafeələrinə uyğun hesab edirdilər. Sovet tarixşünaslığında bu baxımdan hər hansı bir tənqiddə rast gəlmək mümkün deyildir. Ancaq Sovet tarixçilərinin bu cür mövqeyini heç də obyektiv adlandırmaq mümkün deyil. Çünki tarixi mənbələrin SSRİ dağılıqdan sonra bir daha araşdırılması sübut etdi ki, Azərbaycan bolşevikləri heç də azərbaycanlıların maraqlarını ifadə edən siyasi qüvvə olmamışlar. Onları idarə edən sükənləri əllərində saxlayan rəhbərləri qeyri millətlərin nümayəndələri olmaqla bərabər azərbaycanlılara qarşı dəfələrlə soyqırımlarda iştirak etmişlər. Azərbaycan tarixində bolşeviklərin niyyətləri mahiyyət etibarilə ağ qvardiyaçıların niyyətlərindən fərqlənməmişdir. Bu siyasi qüvvələrin hər ikisi üçün müstəqil Azərbaycanın mövcudluğu dəhşət doğuran bir hal idi.

Beləliklə Sovet tarixşünaslığına ümumi icmal verərək onu söyləmək olar ki, Muğan-Lənkəran bölgələrindəki proses və hadisələr burada siyasi-ideoloji qərəz baxımından işıqlandırılmışdır. Ancaq bununla belə demək olmaz ki, müəyyən tarixi detallarla əlaqədar Sovet tarixşünaslığında müəyyən həqiqətlər heç yoxdur. Sovet tarixçilərinin monoarxistlərə qarşı yazdıqları məsələlər arasında həqiqətlər vardır. Eləcədə əhalinin ağır sosial-iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlar müəyyən qədər doğrudur. Sadəcə həmin sosial-iqtisadi vəziyyətin ağırlaşmasının AXC hökumətinin məqsədi olduğunun bildirilməsi gülüncüdür. Çünki heç bir hökumət qarşısına məqsəd olaraq vəziyyəti

ağırlaşdırmağı qoymaz. Belə siyasi kurs intihar deməkdir. Sovet tarixşünaslığının səciyyəvi cəhətlərindən biri də odur ki, burada təhlillər zamanı emosional ifadələrdən çox istifadə edilməkdədir. Tarixşünaslıqdan götürüləcək iqtibaslar bunu sübut edəcəkdir.

İlkin sovet tarixşünaslığında Muğan-Lənkəran bölgəsində baş vermiş olan hadisələrə münasibətdə qərəz olsa da bəzən obyektiv nüanslara rast gəlmək mümkün olurdu. Çünki sovet quruluşu hələ formalaşma mərhələsində idi. Bunun üçün tarixçilərin mövqeyində müəyyən məntiqi izahlara rast gəlmək olurdu. Muğan-Lənkəran bölgələrində baş vermiş hadisələrə toxunmuş olan sovet tarixçilərindən biri də A.Steklov olmuşdur. Steklov AXC ordusuna həsr olunmuş kitabında əsas mövqe olaraq Azərbaycan ordusunun tənqidini götürmüşdür. [16, 70] Lənkəran hadisələrindən yazan müəllif qeyd edir ki, Lənkəran məsələsi onu göstərdi ki, ordu öz üzərinə götürülmüş bütün vəzifələri yerinə yetirmək iqtidarında deyil. [16, 58-59] Amma Steklovun nə üçün ordunun bunu edə bilməməsini izah etməsi daha maraqlıdır. Tarixçi yazır ki, 1919-cu il avqustun ortasına kimi Bakının Sovetləşməsindən Muğan və Lənkəranda yaxşı təchiz edilmiş orduya malik olan Sovet Respublikası mövcud idi. «Muğan üzərinə qoşun göndərməyə müsavət hökuməti nail ola bilmirdi». [16, 58-59] Steklov yazır ki, ordunun əksəriyyəti Denikin qarşısını almaq üçün Dağıstan sərhədində cəmlənmişdir. Ordunun digər hissəsi isə Zəngəzur və Qarabağda cəmlənmişdi. Azərbaycan ordusunun zəifliyini Steklov çağırışın düzgün təşkil olunmaması ilə əlaqələndirirdi. Muğana ordunu kolmplekləşdirməyə şəxsi heyyyət çatışmırdı.

Digər bir tərəfdən tarix göstərdi ki, Steklovun zəif saydığı bu ordu Muğandakı serapatçıları ram etdi. Fəqət bunu da Steklov fərqli şəkildə izah etdi: «1918-ci ilin avqustunda Muğan və Lənkəran üzərinə göndərilmiş müsavət ordusu elə bir vaxtda gəldi ki, Muğan Sovet Respublikasının qüvvələri İlyəşevlə mübarizə şəraitində zəifləmişdirlər. Digər tərəfdən Muğan Sovet Respublikasının Sovet Rusiyası ilə əlaqələri kəsilmişdi. Xəzər Dənizində hökmranlıq edən ağ qvardiyaçı donanma Muğan-Lənkərana imkan vermirdi ki, o, Rusiyadan lazımı köməyi alsın. İlyəşevçinin dəstəsi Muğanın Denikin tərəfindən tutulması üçün zəmin hazırlayırdı. İlyəşevçinin nümayəndələrinə Denikin bu haqda razılıq vermişdir». [16, 58-59]

Steklovun kitabında ən maraqlı məqam isə o idi ki, müəllifə görə Muğan üzərinə ordu göndərilməsi gürcülərin narazılığına səbəb olmuşdu. Çünki gürcülər düşünürdülər ki, bu anti Denikin ittifaqını zəiflədəcəkdir.

Sovet tarixşünaslığında bir sıra nümunələr vardır ki, onlar Muğan Lənkəran bölgəsində baş verən hadisələrdən bilavasitə bəhs etməsədə dövrün reallıqlarını aşmağa kömək edə bilər. Bunlardan Dubierin kitabında fəhlə hərəkatının ümumən Azərbaycandakı proseslərə təsirindən söhbət açılır. [7, 179] Muğan Lənkəran bölgəsindəki separat meyillərin bir qisminin başında bolşeviklər dayanırdı. Ə.Qarayev isə öz kitabında 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda bolşeviklərin fəaliyyətinə bəraət qazandırmaq istəyirdi. [13, 132]. Digər bir sovet müəllifi M.Quliyev isə kitabını Azərbaycanda anti bolşevik qüvvələrini tənqiddə həsr etmişdi. [6, 52] Mövzunun öyrənilməsi baxımından ilkin sovet tarixçilərindən Rayevskinin əsərləri də maraqlıdır. [15]

Muğan Lənkəran bölgəsindəki aqrar problemlər ilkin Sovet tarixşünaslığında Pçelinin əsərində diqqətə alınmışdır. [14, 6]. Pçelin ümumiyyətlə AXC dövründəki aqrar siyasəti tənqid edirdi. Müəllif yazırdı ki, hakimiyyətə gələn kimi müsavətçilər ilk növbədə bolşevik təzahürlərinə reaksiya verməli oldular. Müsavətçilərin torpaq naziri Qardaşov Azərbaycan qəzalarına «qayda qurmağa» yollandı. [14, 19] Pçelinin fikrincə Muğan kəndlilərinin şikayətləri və narazılıqları AXC hökuməti tərəfindən nəzərə alınmırdı. Pçelin yazır ki, Muğanda olanda Qardaşova 200-dən çox kəndli şikayətlə müraciət etsə də təmin olunmamışdı. [14, 20] Lakin Pçelin bunu da nəzərə almır ki, hələ zəif olan AXC hökuməti kifayət qədər gücü olan mülkədarlara dərhal təsir edə bilməzdi. Pçelinin öz faktları sübut edir ki, Lənkəran kəndlilərinin narazılığı hökumətdən yox, xanlardan və mülkədarlardan idi. [14, 38]

Sovet tarixşünaslığında 1918-1920-ci il dövrünü ümumən işıqlandıran və faktların dolğunluğu ilə seçilən əsərlər vardır. Lakin bu əsərlərdə baş vermiş hadisələrə münasibət faktiki materialların zənginliyinə baxmayaraq ideoloji çərçivələri aşı bilməmişdir. Belə tarixçilərdən biri də Kadişev olmuşdur. [12, 511] Kadişev özü hərbi elmlər namizədi olduğu üçün bu dövrdə baş vermiş bütün

hərbi əməliyyatlara, o cümlədən Muğan-Lənkəran bölgəsində baş vermiş bütün döyüşlərə toxunmuşdur.

Sovet Azərbaycan tarixşünaslığının digər bir nümayəndəsi Ənnağıyevin hadisələrə münasibəti də dövrün reallıqlarının açılması üçün bir vasitə ola bilər. Baxmayaraq ki, onun tədqiqat obyektini komsomoldur, kitabı köməkçi tarixşünaslıq nümunəsi kimi maraqlıdır. Çünki burada Azərbaycan üzrə, o cümlədən Muğan üzrə bütün hadisələrin günahkarı kimi musavət göstərir [1, 109] 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda baş vermiş hadisələr, o cümlədən Muğan-Lənkəran bölgəsinin durumu mətbuatda əksini tapırdı. Lakin bu zaman heç də həmişə obyektivliyə riayət olunmurdu. Ancaq sonralar bolşevik mətbuatının məsələlərə obyektiv yanaşması təbliğ olunmağa başladı. Tarixçilər də bu təbliğata qoşularaq əsərlər yazdılar. Onlardan biri də X.Vəzirov idi. [5, 149]

Məsələnin müəyyən məqamlarına toxunan və Muğan-Lənkəran bölgəsindəki hadisələrə münasibət bildirmiş sovet tarixçilərindən biri də M.İsgəndərov olmuşdur. Tarixçi Muğan-Lənkəran bölgəsində 1919-20-ci illərdə baş verən hadisə və prosesləri xalqın müsavətçi və ağ qvardiyaçılara qarşı hərəkəti kimi səciyyələndirir. [11, 386] Digər sovet tarixçiləri kimi İsgəndərov həm ağ qvardiyaçılara, həm də müsavətçilərə qarşı eyni mövqedən çıxış edir. Ancaq çox qərībədir ki, müəllif ideoloji çərçivələrdən asılı olaraq S.M.Kirovun fikirlərini sinfi antoqonizm baxımından şərh edir. Baxmayaraq ki, Kirovun fikirlərində Muğan-Lənkəran bölgəsində bolşevik canlanması AXC-nin arxa cəbhəsində işğal üçün bünövrə təsis edilməsi kimi qiymətləndirilmişdir. [11, 387] Eyni zamanda tarixşünaslıq materialının nəzərdən keçirilməsi onu deməyə əsas verir ki, 1919-cu ildə bolşevik-ağ qvardiyaçı ziddiyyətlərinin qabarması dövründə AXC Muğan-Lənkəran bölgəsinə nəzarətə malik deyildi. İsgəndərovun kitabında AXC-nin nə üçün bu bölgəyə nəzarəti ələ ala bilməməsi lazımcıca işıqlandırılmamışdır. AXC bu dövrə qədər Ermənistan təcavüzü üzbatından qüvvələrini Muğan-Lənkəran bölgəsində cəmləşdirə bilməmişdir. AXC-nin Muğan-Lənkəran bölgəsinə nüfuz edə bilmədiyini, və ağ qvardiyaçı Diyar idarəsinin yerli əhali arasında sosial əsasının olmamasını nəzərə alan bolşeviklər bölgədə hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışırdılar. Tarixçinin fikrincə 24 aprel 1919-cu ildə başlayan bolşevik qiyamında xalq kütlələri yaxından iştirak etmişdi. Fəqət tarixi faktlar göstərir ki, 1919-cu ilin aprelində Muğan-Lənkəran bölgəsində baş verən hadisələr Sovet Rusiyasının bölgə uğrunda «Monoarxist Rusiyası» ilə mübarizəsindən başqa bir şey deyildir. Tarixi həqiqətlərin ortaya çıxması baxımından İsgəndərovun təqdim etdiyi bir fakt maraqlıdır. Tarixçi göstərir ki, RSFSR-in İrana təyin olunan səlahiyyətli nümayəndəsi İ.Kolomiysev bu ölkəyə gedə bilməyib Lənkəranda qaldı. [11, 388] Maraqlıdır ki, burada qalan bu məmur Lənkəran bolşeviklərini Rusiya ilə əlaqələndirə də bilərdi. Muğan Sovet hakimiyyətinin aradan qaldırılması məqamına toxunan M.İsgəndərov müsavətçiləri, ağqvardiyaçılarla bir edərək onların hərəkətlərini kəskin tənqid edir. [11, 389] Tarixçinin azərbaycanlılarında Muğan Sovet hakimiyyətinin qorunmasında oynadığı rolunu qabartması sanki Lənkəran Sovet hakimiyyətinin anti azərbaycanlı mahiyyətini ört-basdır etməsi üçündür. Bunu Lənkəran Müdafiə Komitəsinə Ulyantsev və Kolomiysevin başçılıq etməsi sübut etməkdədir. [11, 389] Muğan Sovet hakimiyyətinin süqutundan təsüflə yazan M.İsgəndərov bu qurumun siyasətinin müəyyən edilməsində hansı azərbaycanlı rəhbərinin iştirak etdiyini göstərmir. Çünki Muğan Sovet hakimiyyətinin fəaliyyətini azərbaycanlı olmayan emmisarlar yönəldirdi. Onların müəyyənləşdirdiyi siyasət isə Azərbaycanın deyil Azərbaycanı özünün tərkib hissəsi olaraq görmək istəyən Rusiyanın maraqları daxilində idi. M.İsgəndərov Muğan Sovet hakimiyyətinin ehtiyacdən doğaraq yaranması fikrini söyləsədə onun arqumentasiyası əsasızdır. Belə ki, Muğan Sovet hakimiyyətinin yaranması heç də yerli əhəlinin marağında deyildi. Əsasən müsəlmanlardan ibarət olan yerli əhali Bakı XKS-in dövründən «yadların» hakimiyyətinin nə olacağını bildirdi.

M.İsgəndərovun rəhbərliyi ilə və bir sıra Azərbaycan Sovet alimlərinin iştirakı ilə yazılmış, Azərbaycan Kommünist Partiyasının Tarix kitabında Muğan-Lənkəran bölgəsində 1918-1920-ci illərdə baş vermiş olan hadisə və proseslərə münasibətdə yanaşma xətti eynidir. Burada qeyd olunur ki, Lənkəranda baş verən hadisələr kəndli üsyanlarının məntiqi davamı idi. [10, 338]

M.İsgəndərovun kitablarının birində açıq şəkildə ifadə olunmuşdur ki, Lənkəran hadisələrində Rusiyanın bilavasitə iştirakı olmuşdur. Bu işdə S.M.Kirovun xüsusi xidmətləri olmuşdur. M.İsgəndərov yazır: S.M.Kirovun köməyi ilə RKP-nin Qafqaz Diyar və Bakı Komitəsinin

Lənkəranda inqilabi qüvvələrlə birgə bu çox vacib məsələlərin həyata keçirilməsi üçün çox əziyyət çəkildilər. [8, 30]

Muğan–Lənkəran hadisələri ilə bağlı bölməni İ.Hüseynov yazmışdı. Bütün ideoloji təsirlərə baxmayaraq bəzən Sovet tarixşünaslığında da həqiqəti açmağa kömək edən faktlara da rast gəlmək olar. «Azərbaycan Kommunist Partiyasının tarixində» göstərilmişdir ki, hələ 1919-cu ilin mart ayından başlayaraq Qafqaz Diyar Komitəsinin göstərişlərinə əsasən hakimiyyəti ələ keçirmək uğrunda bolşeviklər Muğanda fəaliyyətə başlamışdılar. Digər bir maraqlı məsələ isə odur ki, Sovet tarixşünaslığı Sovet Rusiyasının Muğana köməyini inkar etmirdi. Əksinə bunu zəhmətkeşlərə qardaşlıq köməyi kimi qiymətləndirirdi. Maraqlıdır, başqa bir dövlətin ərazisini qəsb etmək necə zəhmətkeşlərə yardım kimi səciyyələyə bilər. Məsələnin belə şəkildə izah edilməsi tarixi həqiqətlərin təhrif olunmasından başqa bir şey deyildir.

Sovet tarixçilərindən A.A.Hüseynov və B.M.Sinitin isə Muğan–Lənkəran bölgəsində baş verən hadisələri özləri üçün bilavasitə tədqiqat predmeti seçmişdilər. Onların «Döyüşən Muğan» (rusca) kitabında da ümumi ideoloji qərəzli hakim mövqedədir. Belə ki, ideoloji yanaşma Sovet tarixşünaslığı üçün spesifik bir məsələdir. İdeoloji yanaşma məsələləri düzgün təhlil etməyə imkan verməyən bir amildir. Həmir prinsip « bizimlə olmayanlar bizə qarşıdır» məntiqindən çıxış edir. İdeoloji çərçivəyə qapanmasına baxmayaraq A.A.Hüseynov və B.M.Sinitinin kitabında Muğan–Lənkəran hadisələrinə dair qiymətli məlumatlar toplanmışdır. Həmin məlumatlar dövrün sənədləridir.

Sovet dövründə çap olunan III cildlik «Azərbaycan tarixində» Muğan–Lənkəran bölgəsində Sovet hakimiyyətinə xüsusi yer ayrılmışdır [9, 188-193] Buradada Muğan–Lənkəran Sovet hakimiyyətinin xalqın istəyindən yarandığı söylenilir. Ancaq kitabda əks olunan məlumatlardan məlum olur ki, Muğan–Lənkəran Sovet hakimiyyətinin fəaliyyəti S.M.Kirov tərəfindən Həştərxandan idarə olunurdu. [9, 191] Faktların bolşevikcəsinə interpretasiyası belə onu görməyə mane olmur ki, bu cür hərəkətləri ilə Sovet Rusiyası kobud şəkildə Azərbaycanın daxili işlərinə qarışırdı və onun daxilində separatçıları dəstəkləyirdi. Fəqət Rusiyadan gələn müxtəlif cür yardımlara baxmayaraq yerli sosial bazadan məhrum olan Muğan–Lənkəran Sovet hökuməti Azərbaycan könüllülərinin güclərini səfərbər etməsi qarşısında süqut etdi. Digər bir təfəddür qeyd olunmalıdır ki, Muğanda Sovet hakimiyyəti ağ qvardiyaçılara da sərfəli deyildir. Lakin bu zaman onlar Azərbaycanın deyil, özlərinin imperialist maraqlarından çıxış edirdilər. Azərbaycan üçün iki düşmən qüvvə Denikinçilər və bolşeviklər Neft Bakısına aparan bu platsdarmı itirmək istəyirdilər. Onların hər ikisi Neft Bakısına onları gətirəcək daha çox yollara malik olmaq istəyirdilər. Təsədüfi deyil ki, ağ qvardiyaçılar Lənkəran Muğan Sovet hökumətinin süqutundan sonra hakimiyyətə müvəqqəti yenə sahib olmuşdular.

Sovet tarixşünaslığından gətirilən nümunələr onu deməyə əsas verir ki, ideoloji meyarlar 1918-1920-ci illərdə Muğan–Lənkəran bölgəsindəki hadisələrin obyektiv tədqiqinə imkan verməmişdi. Sovet tarixşünaslığında əsasən Muğan Sovet hakimiyyətinə böyük yer verilmişdir. Buna qədər Muğan–Lənkəranda Ağ qvardiyaçı Diyar İdarəsi ilə, sonrakı AXC hakimiyyətinin mahiyyəti eyniləşdirilmişdir. Tarixi Azərbaycan ərazisi olan Muğan–Lənkəranda qeyri millət nümayəndələrinin hakimiyyətə hansı hüquqla yiyələnməsi açıqlanmalıdır. Sovet tarixşünaslığında Azərbaycan xalqının tarixi milli maraqları sinfi maraqlar qarşısında arxa plana çəkilmişdir. Bəzi hallarda milli maraqlar dedikdə Rusiyanın maraqları başa düşülmüşdür. Təlqin olunmağa çalışmışdır ki, Azərbaycan zəhmətkeşləri Rusiya zəhmətkeşlərinin istiqamət vericiliyi olmadan siyasi yolunu tapa bilməzdi.

Azərbaycanın Muğan–Lənkəran bölgəsində cərəyan edən hadisələrə Azərbaycan xalqının istəkləri baxımından mühacir və müasir Azərbaycan tarixşünaslığında da toxunulmuşdur. Çünki mühacir tarixşünaslığın Azərbaycan istiqlalının uğurunda mübarizə aparmış və 1920-ci il işğalından sonra ölkəni tərk etmiş şəxslər formalaşdırmışdılar. Onların arasında M.Ə.Rəsulzadənin M.B.Məmmədzadənin, N.Şeyxzamanlının adları vardır. Göstərilən şəxslər üçün Azərbaycan xalqının tarixi milli maraqları bütöv bir tamdır. Bunu hansısa sinfin maraqları səviyyəsinə endirmək yanlışdır. Belə olan təqdirdə milli birlik parçalanır və milli maraqlar təmin olunmur. Bu prinsiplərdən çıxış edən mühacir tarixşünaslıq nümayəndələri Muğan–Lənkəran bölgəsindəki bolşevik və ağ qvardiyaçıların hərəkətlərini Rusiyanın maraqlarına xidmət edən hal kimi qiymətləndirmişlər. AXC-

nin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün fəaliyyətini «mühacirələr» alqışlamışlar. «Mühacirələr» Muğan Sovet hakimiyyətini yad ünsür kimi səciyyələndirmişlər. Doğrudur «mühacirələrin» yanaşmasında da bir emosionallıq vardır. Fəqət bu emosionallıq milli hissələrin yazı üzərində bir təzahürüdür və obyektivliyə heç cür xələl gətirmir.

Mühacir tarixşünaslığının ortaya qoyduğu faktlar onu göstərir ki, Muğan-Lənkəran bölgəsində istər ağ qvardiyaçıların, istərsə də bolşeviklərin sosial bazası Ruslardan ibarət idi. Bu haqda M.B.Məmməd zadə yazmaqdadır. «Gənc Azərbaycan ordusunun ilk təcrübə səfəri top, silah və pulemyotlarla təhciz olaraq Azərbaycan hökumətini tanımaq istəməyən Muğan səhrası və Lənkəran qəzalarından bir qismində yaşayan rusları, itaətə alınması idi. Buradakı ruslar hər b görmüş kəndlilərdən ibarət idi. 1919-cu il iyul ayında bolşeviklər tərəfindən edam olunan mərhum Səlimovun komandanlığı altındakı Azərbaycan ordusu bəhs olunan rus əhalisini ram etmək üçün Muğan və Lənkərana doğru hərəkət etdi. Bakı əhalisi gənc əsgərlərini ilk səfərə çox həyacanla stansiyaya qədər «Yaşasın əsgərlərimiz!» nidası ilə yola salırdı. Ordu Hacıqabul stansiyasından Lənkərana 450 km quru və susuz səhralardan keçən məsafəni yayın müdhiş bürkünsündə 10-12 gün ərzində qəzasız gedib gələ bildi. Üsyançı ruslar tamamilə tərki silah edildilər. Onlardan 24 top, 6 pulemyot müsadirə edildi». [2, 122] iqtibasdan da görüldüyü kimi mühacirələrdən sayılan M.B.Məmməd zadə Muğanda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş bu iğtişaları qeyri-milli amillə əlaqələndirir. Muğan-Lənkəran AXC hakimiyyətinə tabe edilməsini isə müəllif alqışlamaqdadır.

Müasir Azərbaycan tarixşünaslığında 1918-1920-ci il hərbi-siyasi hadisələrinə bir daha müraciət edildi. Bu dövr haqqında yazan tarixçilər tarixi təhrifləri düzəltməyi qarşılına məqsəd qoydular. Müvafiq tarixi sənədlər yenidən şərh olunmağa başladı. Muğan-Lənkəran bölgəsində 1918-1920-ci illərdə cərəyan etmiş hadisə və proseslər də diqqətdən kənar qalmalıdır.

Bir neçə örnək verməklə məsələnin müasir Azərbaycan tarixşünaslığında neçə işıqlandırıldığını nəzərdən keçirmək olar. Azərbaycan hər b tarixinin tədqiqatçılarından olan M.Süleymanov öz kitabında Muğan-Lənkəran hadisələrinə xüsusi bölmə ayırmışdır. [4, 340-362] M.Süleymanov AXC-nin Muğan-Lənkəran bölgəsini nəzarət altına ala bilməməsinin «səbəblərini aşağıdakı kimi izah etməkdədir»: (1918-ci ilin payızında Türk-Azərbaycan qoşunları Bakını və Qarabağı yad qüvvələrdən təmizlədikdən sonra Lənkəran bölgəsi istisna olmaqla Azərbaycanın bütün ərazisində Respublika hökumətinin səlahiyyətləri bərpa edildi. İngilis qoşunlarının Bakıya gəlməsi Türk qoşunlarının isə Azərbaycandan çıxarılması Respublikanın cənubunda təmizləyib qanuni dövlət orqanlarının yaradılmasını təxirə saldı» [4, 340] Doğrudan da AXC-nin qarışıq geosiyasi vəziyyətdə müttəfiqi olmadan Denikinçi və bolşeviklərin göz dikdiyi strateji Muğan-Lənkərana sahib çıxması ilk öncə mümkün olmadı. AXC-nin zəifliyindən istifadə edən Denikinçi İlyaseviç qüvvələri bölgədə nəzarət ələ almışdılar. Onların sosial bazası olaraq M.Süleymanov rus və malakanları göstərirdi. Qərribəsi odur ki, gəlmə ünsürlər tarixi Azərbaycan torpaqlarında dövlət təsisatı qurmaq iddiasında idilər. Yerli əhaliyə heç bir müsbət münasibəti olmayan İlyaseviç hökuməti müstəbid bir üsul-idarə idi. İlyaseviç hökumətinin zülmkarlığını M.Süleymanov bolşeviklərin xeyrinə işlədiyini yazmaqdadır. İlyaseviç hökumətinin daha sonra Suxorukovun «Lənkəran Respublikasının» yerli əhaliyə qarşı siyasəti onalın bir qismini bolşeviklərə tərəf çəkdi. Fəqət bolşeviklərin hakimiyyəti ələ almasından sonra yerli əhaliyə qarşı hakimiyyəti əlində saxlayan Rusların və ermənilərin münasibəti dəyişmədi. M.Süleymanov yazır ki, hətta bəzi rus və malakanlarda Lənkəran Sovet hökumətinə qarşı çıxdılar. Xoçev adlı ağ qvardiyaçı zabitin ətrafında birləşərək Sovet hökumətini devirməyə cəhd etdilər. Daha sonra M.Süleymanov Lənkəran dəstəsinin bölgəni azad etməsi istiqamətində apardığı döyüş əməliyyatlarını dərinədən təhlil edir. M.Süleymanov yazır! Avqustun sonuna Lənkəran dəstəsi ona həvalə olunmuş vəzifələri tamamilə yerinə yetirdi, xüsusi bir müqavimətə rast gəlmədən bölgənin rus əhalisini, polkovnik İlyaseviçin rəhbərliyi altında olmuş silahlı dəstələri tamamilə tərki silah etdi və Respublikanın cənubunda Azərbaycanın istiqlalı üçün mövcud olan təhlükə birdəfəlik sovuşduruldu. [4, 359]

M.Süleymanovun əsas fikri ondan ibarətdir ki, AXC öz üzərinə düşən yükü yerinə yetirməyə müvəffəq olmuşdu. Ağ qvardiyaçı və bolşeviklərin təhcizat baxımından üstünlüyünə baxmayaraq azərbaycanlı könüllülər AXJ qoşunların irəliləməsi üçün zəmin hazırlamışdılar. Onların gərgin səyləri nəticəsində bolşeviklər Muğan-Lənkəran bölgəsini tərki etməyə məcbur olmuşdular.

Məlumatların genişliyi və şərhlərin əhatəliliyi baxımından M.Süleymanovun kitabı mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müəllif hadisələri obyektiv işıqlandırmışdır. Mövqələrini faktlarla əsaslandırmağa çalışmışdır.

Müasir Azərbaycan tarixşünaslığının digər nümayəndələri də bu və ya digər şəkildə 1918-1920-ci illərdə Muğan-Lənkəran bölgəsində baş verən hadisə və proseslərə toxunmuşlar. Mövqə ctibarı ilə bu tarixşünaslıq nümunələrində Muğan-Lənkəran bölgəsində ağ qvardiyaçı və bolşeviklərin fəaliyyəti Azərbaycan xalqının maraqlarına zidd kimi dəyərləndirilmişdir. Bunun əksinə olaraq AXC-nin Muğan-Lənkəran bölgəsindəki fəaliyyətindən qürurla söz açılmışdır. Müasir Azərbaycan tarixçilərindən B.Nəcəfov bu haqda yazırdı «Gənc Azərbaycan Ordusunun ilk təcrübəsi Azərbaycan hökumətini tanımaq istəməyən Muğan Respublikasını mərkəzi hakimiyyətə tabe etmək oldu. 1919-cu ilin iyulunda bu respublikanın hərbi qüvvələri tərkisilahlə edildilər». [3, 22]

Yekun olaraq onu bildirmək lazımdır ki, 1918-1920-ci illərdə Muğan-Lənkəran bölgəsindəki hadisələr həm sovet, həm də müasir Azərbaycan tarixşünaslığında öz əksini tapmışdır. Son iki qrupun yanaşmasında elə bir fərq yoxdur. Sadəcə olaraq müasir Azərbaycan tarixşünaslığı nümayəndələri məsələləri təhlil edərkən elmi metodoloji yanaşmaları müəyyən üsul və qaydalara uyğun olmuşdur. Yəni ilk öncə faktlar təqdim olunmuş, müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş və onlardan irəli gələrək mövqə söyləmişdir. Lakin istər «mühacirələr» istərsə də «müasirlər» məsələlərə Azərbaycan xalqının tarixi maraqları baxımından yanaşmışlar. Son iki qrupdan fərqli olaraq Sovet tarixşünaslığında məsələlər sinfi ziddiyyətlər fonunda tədqiq edilmişdir. Muğan-Lənkəran bölgəsində bolşeviklərə qarşı bütün «əksinqıləbçılardan» səfərbər olduğu vurğulanmışdır. Bu kateqoriyaya AXC hökumətinə də aid edilmişdir. Azərbaycan xalqının istəklərinə uyğun olan məsələlər əksinə antixalq xarakterli sayılmışdır. Mənbələr və faktlar qərəzli şərh edilmişdir. Amma bununla belə Sovet tarixşünaslığı dövrüəyə xeyli sayda mənbələr cəlb etmişdi. Onlar özlüyündə Muğan-Lənkəran bölgəsindəki hadisələrin araşdırılması üçün qiymətli mənbələrdir. Ancaq bütün bunlarla belə hələ Muğan-Lənkəran bölgəsindəki hadisələrə tarixçilərin təkrarən müraciət etmələrinə böyük ehtiyac vardır. Çünki Muğan-Lənkəran bölgəsi strateji bir bölgədir. Strateji bölgənin gələcəyinin düzgün qurulması tarixinin öyrənilməsi ilə sıx surətdə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ənnağıyev.Ə. Azərbaycanda komsomolun yaranması tarixindən B. 1958.
2. Məmmədzadə M.B Milli Azərbaycan hərəkəti B.Nicat. 1992
3. Nəcəfov. B Azərbaycan Demokratik Respublikası (daxili və xarici siyasəti) B. 1991
4. Süleymanov M. Azərbaycan Ordusu (1918-1920) B. Hərbi Nəşriyyat 1998
5. Vəzirov X. Azərbaycanda bolşevik mətbuatı Sovet hakimiyyətinin qələbəsi uğrunda mübarizədə B. Az. Döv Nəşr 1961
6. Гулийев М. Враги октября в Азербайджане, Б. 1927
7. Дубнер А. Бакинский пролетариат в годы ревалюции (1918-1920), Б. 1931
8. Искендеров М. С. М Киров в Азербайджане. Б. Гос. Изд. 1970
9. История Азербайджана в 3 томах. Б. Изд. Ак. Азерб. СССР. 1963
10. История Коммунистической Партии Азербайджана. Часть первая. Б. Аз. Гос. Изр. во 1958
11. Искендеров. М. С. Из истории борьбы коммунистической партии Азербайджана за советскую власть. Б. Аз. Гос. Изр. во. 1958
12. Кадышев А. Б. Интервенция и гражданская война в Кавказе. М. военное изд -во. Оборсил СССР 1960
13. Караев А. Г. Из недавнего прошлого Б. 1926
14. Пчелин Н. Крестыанский вопрос при Мусавате (1918-1920). Б. Изд. во АЗ ГНЫН 1931
15. Раевский А. Мусаватская правительствo на Версалской конференци, том 1, вып 1, Б. 1929
16. Стеклов А. Армия Мусаватского Азербайджана. Б. Аз. Гиз. 1928.

АЛИЕВА ВЮСАЛЯ
AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun aspirantı
e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**МУГАНО-ЛЕКНОРАНСКИЙ РЕГИОН В 1917-1920 ГОДАХ
 (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ)**

В статье освещен Муган-Ленкоранский район в 1917-1920 годах (историографические проблемы). Статья посвящена одной теме, связанной с важным политическим событием истории Азербайджанской Демократической Республики. В статье говорится о восстановлении власти молодой Азербайджанской Демократической Республики в результате военно-политических событий, произошедших в Мугано-Ленкоранском регионе. В статье в связи с темой проведен научный анализ трудов как советских так и современных историков.

ALİYEVƏ VUSALƏ
AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun aspirantı
e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**IN THE ARTICLE "MUGHAN - LANKARAN IN 1917-1920 YEARS"
 (HISTORY STUDIES AFFAIRES)**

In the article "Mughan - Lankaran in 1917-1920 years" (history studies affaires) are highlighted. The article is devoted to necessary political events of Azerbaijan National Republic. Military-political processes occurred in Mughan – Lankaran regions, the problem of establishing of young Azerbaijan Government' authority in all territory is highlighted. In the article scientific analysis of works related to soviet history studies and modern history studies is realized.

Rəyçilər: t.e.n. N. Məmmədzadə, t.e.d. A.İskəndərov.

Tarix İnstitutu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixi şöbəsinin 8 aprel 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 04)